

De rechter van morgen

*Lezing door mr. L. Verheij
Rio-symposium 7 oktober 2016*

Dames en heren,

Toen eind 2013, begin 2014 de nieuwe selectieprocedure voor rechters en de nieuwe initiële opleiding startten, was daaraan een heel denkproces voorafgegaan. Wat voor type rechters hebben wij nodig, welke competenties zijn belangrijk en hoe bevorderen wij dat zij voortdurend reflecteren op de inhoud van hun ambt, op de vragen, die vanuit de samenleving op de rechtspraak afkomen, of – anders gezegd – dat zij voortdurend reflecteren op “de plaats van de rechter in de veranderende samenleving”. Tegen die achtergrond is het mooi om te constateren dat enkele rechters in opleiding en een raadsheer in opleiding het initiatief hebben genomen om die reflectie ook in een breder verband te doen plaatsvinden op het eerste (en ik ben er van overtuigd niet het laatste) rio-symposium.

Eerst een paar opmerkingen over de titel van dit symposium. “De rechter van morgen”, dat klinkt wel redelijk dichtbij. In 2011 verscheen bij het afscheid van de toenmalige president van het gerechtshof ‘s-Hertogenbosch (Wiel Stevens) een liber amicorum onder de titel ‘De rechtspraak in 2040’. En momenteel wordt nagedacht over de vraag hoe de rechtspraak er in 2030 uit zou moeten zien. Scenario-denken, zo wordt het genoemd. Zo bezien is de polsstok, waarvoor bij gelegenheid van dit symposium is gekozen, niet heel erg lang. Misschien echter hebben de organisatoren de titel wel mede ontleend aan het gedachtegoed van Richard Susskind, zoals onder meer verwoord in zijn boek *Tomorrow’s Lawyers*. Daarin gaat het vooral over ontwikkelingen op het terrein van digitalisering en techniek en de gevolgen die de ontwikkelingen zullen hebben voor onder andere de professie van de advocaat (maar ook voor de rechter). Dat onderwerp staat vandaag apart op de agenda. De boodschap van Susskind en anderen is: die ontwikkelingen zullen ingrijpend zijn en grote gevolgen hebben voor het werk van - in ieder geval - professionals die nu aan het begin van hun carrière staan. En die ontwikkelingen gaan sneller dan wij misschien weleens denken. Zo bezien heeft het een zekere urgentie om na te denken over ‘de rechter van morgen’.

Vanuit mijn positie als voorzitter van de Landelijke Selectiecommissie Rechters wil ik een paar gedachten meegeven, die vooral te maken hebben met de vraag hoe “de rechter van morgen” te selecteren. En dan ontkom ik er niet aan om de periode wat ruimer te nemen: de rechter van morgen kan immers zo maar ook in 2030, 2040 en in sommige gevallen 2050 nog rechter zijn. Uit eigen ervaring weet ik dat in een periode van 30 jaar de vragen, die de samenleving aan de rechtspraak stelt en de omstandigheden waarin rechtspraak moet plaatsvinden zeer sterk kunnen veranderen. Dat vraagt natuurlijk iets van de persoon van de rechter, die wij nu selecteren of onlangs selecteerden.

Terugblikkend op de afgelopen 30 jaar waren er grote veranderingen en het tempo van de veranderingen nam niet af maar toe. En te verwachten is dat dit in de komende 30 jaar – ik druk mij voorzichtig uit – niet minder zal zijn.

Wat betekent dit alles voor het selecteren van rechters? Is het eigenlijk langzamerhand niet een onmogelijkheid om rechters te selecteren, die voor het leven benoemd worden? Als wij al ten aanzien van de ontwikkelingen rond het jaar 2030 niet meer en beter kunnen dan in scenario's denken – met de reële kans dat achteraf de werkelijkheid blijkt af te wijken van alle bedachte scenario's – dan kun je je afvragen hoeveel te meer het een opgave is om rechters te selecteren die ook in 2040 en daarna nog op hun taak berekend zijn?

Misschien valt het mee, wanneer we bedenken dat bij alle veranderende omstandigheden er toch bepaalde constanten zijn, *kernwaarden van rechtspraak* die bewezen hebben de eeuwen te trotseren. Ik zal dat illustreren met de vergelijking van de belangrijkste elementen, die voorkomen in onze ambtseed met een tekst¹ uit de periode tussen 300 en 250 voor Christus. Ik begin met die oude tekst. Het is een stuk geschiedschrijving over de geschiedenis van het oude Israël en handelt over de periode tussen 870 en 850 voor Christus. De Joodse koning (Josafat) had restauratiewerkzaamheden te verrichten met betrekking tot de rechtspraak in zijn land. In het hele land moesten (kennelijk opnieuw) rechters worden aangesteld. In het verhaal staat beschreven, waar die rechters aan moesten voldoen:

- zij moesten beseffen, dat zij niet op menselijk/eigen gezag konden rechtspreken (maar "op gezag van God");
- zij moesten betrouwbaar zijn;
- onpartijdig (geen aanzien des persoons);
- geen onrecht begaan (*strikt en rechtvaardig*);

En verder:

- *onomkoopbaar* ;
- *nauwkeurig*;
- *vastberaden*;
- *rechtschapen (integer)*;
- toegewijd

¹ 2 Kronieken 19 : 5 - 11

Vergelijk dat met onze ambtseed:

- (Grond)wet naleven → niet op eigen gezag rechtspreken (niet autonoom);
- geen beloften etc. om benoeming te verkrijgen;
- geen giften of geschenken aannemen;
- eerlijkheid, nauwgezetheid, onzijdigheid, geen aanzien van personen;
- gedragen als goed rechterlijk ambtenaar.

Ik noem als gemeenschappelijke (kern) waarden:

- niet op menselijk/ eigen gezag (onafhankelijk; niet autonoom);
- onomkoopbaar;
- integer;
- nauwgezet;
- onpartijdig; geen aanzien des persoons

Onze ambtseed kent daarnaast nog een hele ruime (rest)categorie, die zich leent voor uiteenlopende accenten naar plaats en tijd: 'je gedragen als een goed rechterlijk ambtenaar betaamt'. Ik kom hier zo dadelijk op terug.

Eerst besteed ik kort aandacht aan twee andere kernwaarden:

- 1) *Niet op eigen gezag*: dat betekent in de eerste plaats dat de rechter wel(iswaar) onafhankelijk is, maar niet autonoom. Ik betreur het nog altijd dat in de NVVR-rechterscode het begrip autonomie wordt gehanteerd. Als een rechter iets niet is, dan is het wel zijn 'eigen wetgever'.

Een andere opmerking die hier gemaakt moet worden is deze: er wordt dikwijls gezegd "gezag moet je verdienen". Maar juist, omdat de rechter niet op eigen gezag spreekt gaat die uitspraak niet op. Een zeker *institutioneel gezag* van de rechter mag worden voorondersteld. En voor een goed functionerende rechtsstaat is dat ook onontbeerlijk. De rechter kan dat gezag wel verspelen, of op zijn minst aantasten door zijn/haar werk niet goed te doen, door slecht te motiveren en door niet te responderen op vragen van partijen en/of (onder omstandigheden) de samenleving. Ook die samenleving zelf, of haar bestuurders, kunnen het gezag van de rechter ondermijnen. De geschiedenis van de Weimarrepubliek en recentelijk de gebeurtenissen in Turkije (en eerder Italië en Hongarije) laten daarvan voorbeelden zien. Sleutelfiguren bij het ondermijnen van het gezag van de rechter waren steeds gekozen politici. De nogal eens gehoorde slogan "de kiezer heeft altijd gelijk" lijkt me in historisch perspectief bepaald aanvechtbaar. Hoe dat ook zij, in zulke situaties komt het aan op moed van de individuele rechters, waarover hierna meer.

- 2) *Integriteit*: als er iets is, wat het gezag van de rechtspraak en het vertrouwen in de rechtspraak ondermijnt is dat wel gebrek aan integriteit. Niet voor niets wordt daar bij de selectie van rechters uitdrukkelijk aandacht aan besteed. Wat is het voor iemand; hoe gaat men om met morele dilemma's; zijn daarvoor gedragscodes en protocollen beslissend, of is er vooral een intrinsieke motivatie? En wat gebeurt er als de betrokkene onder druk komt te staan, hoe gaat hij dan

met de beleden normen om? Met een zorgvuldige selectie alleen zijn we er natuurlijk niet. Zoals de Rotterdamse burgemeester Aboutaleb onlangs zei: " Het geweten is als een spier. Als je die niet traint, verslapt hij". Aandacht voor morele dilemma's en integriteit in de opleiding en na voltooiing van de opleiding in het professionele gesprek is absoluut en continu noodzakelijk.

Ik had u beloofd terug te komen op die laatste passage uit de eedsformule: 'je gedragen als een goed rechterlijk ambtenaar betaamt'. Zoals gezegd, een wel heel ruime formulering die zich leent voor actualisering naar tijd en plaats. Een vorige formulering in de wet luidde: "zoals brave en eerlijke rechterlijke ambtenaren betaamt". 'Braaf' in de betekenis van moedig. De rechter heeft een rechte rug, laat zich niet leiden door een op hol geslagen publieke opinie, die van hem vraagt of zelfs eist om in een concrete zaak een bepaalde beslissing te nemen. Maar de rechter heeft als het goed is ook de moed om inhoud te geven aan één van de twee - volgens de voormalige Israëliische opperrechter Barak - belangrijkste onderdelen van de rechterlijke functie : "de bescherming van constitutie en democratie"². Daarbij behoort soms de door Geert Corstens³ in navolging van de Franse magistraat Eric de Montgolfier⁴ genoemde 'plicht om te mishagen'.

Dat mishagen geldt niet alleen voor burgers van wie de onderbuik lijkt te vragen om een bepaalde beslissing in een concreet geval, waar de "publieke opinie" zich op heeft gestort, voordat de rechter heeft kunnen oordelen. Het geldt ook voor situaties, waarin de politiek wetgeving al te zeer ziet als een instrument om bepaalde generieke doelen te verwezenlijken. Zoals oud-minister Ernst Hirsch Ballin het formuleert in zijn boek "Tegen de stroom"⁵:

"in een rechtscultuur met oog voor mensen kan niet worden volstaan met de harde toepassing van algemene regels. Positief gezegd: om rechtvaardigheid te ervaren, moeten mensen weten hoe er wordt geoordeeld. Beslissingen moeten worden genomen in gebondenheid aan algemene normen, maar met ruimte om mee te wegen wat in de bijzonderheden van het leven vereist is". De rechter moet dus tegen de achtergrond van de algemene regel oog hebben voor het concrete en persoonlijke en dat vergt in bepaalde situaties moed.

Dat brengt me opnieuw bij de voormalige Israëliische opperrechter Barak, die

als tweede hoofdfunctie van de rechter noemde: "het overbruggen van de kloof tussen het recht en de concrete, steeds veranderende samenleving". Volgens Barak is het de wetgever die het voortouw neemt bij het aanpassen van het recht aan de zich veranderende maatschappelijke realiteit. Maar de rechter heeft door zijn interpretatie, als "juniorpartner" de taak "de kloof tussen de wet/het recht en het leven" te overbruggen. De interpretatie door de rechter moet zowel gericht zijn op het doel dat de wetgever

² Aharon Barak, *The Judge in a Democracy* (2009) bij herhaling aangehaald door mr. Herman Tjeenk Willink, o.a. in 'Mijnheer de voorzitter...Boom Juridische uitgevers, 2007, pg. 13

³ o.a. in *De rechtsstaat moet je leren* (2014, Prometheus), pg. 33

⁴ Éric de Montgolfier, *Le devoir de déplaire* (2006)

⁵ Ernst Hirsch Ballin, *Tegen de stroom* (2016, Querido), pg. 118

destijds – bij het maken van de wet – voor ogen stond als op de concrete gevolgen voor de hedendaagse samenleving. Het recht moet door de rechter begrepen worden op een wijze “die de moderne tijd integreert en bevordert”⁶.

De Amerikaanse rechter Richard Posner - een collega met meer dan dertig jaar ervaring in de appelrechtspraak - heeft in zijn boek *Reflections on judging* (2013) aandacht gevraagd voor de steeds toenemende complexiteit van rechtszaken. Die hangt samen met en vloeit voort uit een steeds toenemende complexiteit van onze samenleving. Daarbij moet u o.a. denken aan technologische ontwikkelingen, ingewikkelde structuren in de samenleving, ingewikkelde financiële constructies, globalisering, meerpartijenverhoudingen, een steeds toenemende stroom van informatie afkomstig uit de zgn. empirische wetenschappen enzovoort. Dat zijn vormen van complexiteit, die voor de rechter een gegeven zijn. Daar zal de rechtspraak mee om moeten leren gaan, wil zij gehoor geven aan de wens van Barak dat het recht door de rechter begrepen wordt op een wijze “die de moderne tijd integreert en bevordert”.

Bij het overbruggen van de kloof, waar Barak over spreekt, noem ik toch ook graag als een eis die aan de rechter van morgen mag worden gesteld, dat hij het vermogen heeft om in begrijpelijk taalgebruik daadwerkelijk op vragen en stellingen van partijen te responderen.

Wat vraagt dit alles van de rechter van morgen? Ik noem een paar aspecten:

- het vraagt van rechters dat zij zicht houden op de kern van hun werk: (om (Hoge Raad) raadsheer Dineke de Groot te citeren) “een rechterlijke beslissing moet begrijpelijk zijn met het hoofd, invoelbaar met het hart en uitvoerbaar met de benen”⁷;
- het vraagt van rechters een enorme openheid voor de ontwikkelingen in de samenleving;
- het vraagt van rechters dat zij complexiteit niet te lijf gaan met juridisch formalisme, maar met juridisch realisme (Posner) en dat betekent o.a. dat zij echt aandacht hebben voor de feiten;
- het vraagt van rechters dat zij zich niet laten leiden door gevoelens van angst voor al die nieuwe ontwikkelingen, maar door moed en de vastberaden wil om begrijpelijke, invoelbare en uitvoerbare beslissingen te nemen ten dienste van een complexe samenleving.

Dit alles overziende is het goed dat in de selectieprocedure zaken als omgevingsbewustzijn, zelfvertrouwen en authenticiteit, leervermogen en zelfreflectie, inlevingsvermogen en niet te vergeten flexibiliteit uitdrukkelijk en systematisch aan de orde komen, naast uiteraard zaken als analytisch vermogen en besluitvaardigheid. Met name omgevingsbewustzijn, leervermogen en zelfreflectie en flexibiliteit zullen de rechter van morgen helpen om in steeds wijzigende omstandigheden zicht te blijven houden op

⁶ Aldus Tjeenk Willink, a.w. pg. 13 (zie noot 2)

⁷ G. de Groot Het deskundigenbericht in de civiel procedure, Deventer, Kluwer 2008, pg.2

de kern(waarden) van zijn/haar werk en om met behoud van die kern(waarden) zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Het is ook goed dat de huidige initiële opleiding vanaf het begin een belangrijke verantwoordelijkheid voor het eigen leerproces bij de rio legt. Dat neem je, als het goed is, mee voor de rest van je rechterlijke loopbaan. Het blijft immers een zaak van levenslang leren, reflecteren en trainen. Niet alleen voor het geweten, maar ook voor de zojuist genoemde eigenschappen en competentie geldt: als je ze niet traint, verslappen ze.

Nog één aspect wil ik noemen. In een installatie-toespraak afgelopen juni heb ik gepleit voor hernieuwd en gericht beleid om meer niet-westerse allochtone rechters te krijgen. Sinds 2014 is 7% van de rechters in opleiding van allochtone afkomst. Afgezet tegen een percentage van 12% niet-westerse allochtonen in Nederland is dat percentage nog steeds aan de lage kant. Maar tegelijkertijd moet ook worden vastgesteld dat er wel degelijk een stijgende lijn is. Dat willen we ook, want we zien dat als een verrijking, zo heb ik toen gezegd en toegelicht. In haar proefschrift (2015) naar aanleiding van onderzoek bij een aantal Zuidas-advocatenkantoren en de rechtbank Amsterdam heeft de antropoloog Sylvia van der Raad⁸ betoogd dat de grootste belemmeringen niet zozeer liggen op het terrein van werving, selectie en opleiding, maar in de cultuur van onze organisaties. Etnische minderheden blijken in de praktijk door hun collega's herhaaldelijk geconfronteerd te worden met vragen, opmerkingen en grappen over hun vermeende anders-zijn. Daar gaat vaak onbewust het signaal van uit: "je bent niet één van ons". Dat leidt tot een gebrek aan thuisgevoel van participanten, aldus Van der Raad. En dat leidt in een aantal gevallen tot vertrek en een niet-positieve uitstraling naar potentiële kandidaten. Het is mijn vurige wens dat onder de rechters van morgen voldoende collega's zullen zijn van niet-westerse allochtone afkomst, mede doordat zij ervaren dat hun "anders-zijn" als een welkome verrijking wordt ervaren.

Een leven lang leren, reflecteren en trainen en een open houding jegens collega's met een andere achtergrond: volop huiswerk voor de rechter van morgen. U kunt er vandaag mee beginnen.

⁸ Sylvia van der Raad, *Othering and Inclusion of Ethnic Minority Professionals*, 2015